

6. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. Ф. Солдатенко та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 4/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ПП ДМ, 2014. 572 с.
7. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. Ф. Солдатенко та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 5/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ПП ДМ, 2014. 604 с.
8. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. А. Смолій та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 6/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: Дятлик М., 2016. 628 с.
9. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. А. Смолій та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 7/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: Дятлик М., 2017. 680 с.
10. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. А. Смолій та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 8/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: Дятлик М., 2018. 512 с.

Стаття надійшла до редколегії
14.11.2018 р.

Микола Кучерепа

Вагоме дослідження перебудови в Україні (рец. на книгу: Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії)*

Нещодавно світ побачила нова книга відомого науковця Віктора Михайловича Даниленка¹, де розкрито важливий період української історії – горбачовську перебудову 1985–1991 рр. Книга досить об'ємна – 278 сторінок, а це близько 15,5 обліково-видавничих аркушів.

Цю книгу, як і інші публікації вченого, прочитав із великою зацікавленістю. Незважаючи на те, що монографію опубліковано як «наукове видання», вона легко читається, оскільки автор удається до науково-популярного викладу матеріалу.

Потрібно відзначити чітку, добре продуману й логічну структуру монографії. Вона зумовлена внутрішньою логікою подій, що висвітлюються, та їх викладу. Проблемно-хронологічний підхід забезпечив комплексну реконструкцію основних явищ і процесів, пов'язаних із центральним об'єктом дослідження. У ній, окрім передмови та післямови й іменного покажчика, виокремлено чотири розділи, у яких порушено низку надзвичайно актуальних проблем історії України. Адже горбачовська «перестройка» – складне, системне, багатогранне явище, котре активно впливає на сьогоденне життя українського суспільства.

Уся праця пронизана думкою про те, що перебудова стала закономірним результатом попередніх етапів історичного розвитку Росії й України. Передусім, указує автор, вона генетично пов'язана з революційними подіями 1917–1921 рр. Історик вважає, що власне в поразці української революції закладено неминучість майбутньої перебудови, революційних змін в Україні. У передмові автор справедливо відзначає, що в період національно-визвольних змагань українці не зуміли відстояти свою державність. На багнетах Червоної армії в Україні насаджено радянську владу, а насправді – російську більшовицьку диктатуру як одну з версій «русского мира». Україна реально залишалася колонією Росії, а цей статус «забезпечив» їй голодомори, репресії, терор, насилля, денационалізацію й асиміляцію.

У передмові автор зізнається, що поштовхом до написання цієї праці стали реалії нинішнього становища незалежної України. Він справедливо зауважив, що «на практиці Україні дуже важко і складно відірватися від Росії, яка поглинала її впродовж кількох століть, інкорпоровала в своє тіло, а

¹ Даниленко Віктор Михайлович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАНУ.

* Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2018. 278 с.

© Кучерепа М., 2019

сьогодні відкрито розглядає нашу територію як свою історичну частину, свою серцевину, а український народ – як південну гілку російського народу, мову українців – як “наречіє”». Тому авторські думки, викладені на сторінках книги, усебічне осмислення змісту й суті перебудови, політичних процесів, які відбувалися в СРСР і в Україні, зокрема, на рубежі 90-х рр. ХХ ст., можуть певною мірою допомогти в розв’язанні політичних, соціально-економічних проблем сучасної України, її реального усамостійнення. Автор зауважив, що його праця не претендує на те, щоб дати відповіді на всі питання, що стосуються життя України в роки горбачовської перебудови.

Дійсно, кожна з тем, порушених у виданні, може бути предметом спеціального дослідження, оскільки перебудовчі процеси надзвичайно багатомірні, багатоаспектні й можуть розглядатися в різних історичних площинах і на основі різних методологічних підходів.

Помітно й те, що в процесі написання книги Віктор Михайлович урахував узагальнення та висновки дослідників, які вже розкривали проблеми, пов’язані з перебудовчими процесами. Тому автору вдалося уникнути односторонності в судженнях і висновках. Вражає в монографії перевага аналітики над простим викладом фактичного матеріалу. Автору вдалося не лише окреслити коло проблем, що хвилювали суспільство напередодні проголошення України незалежною державою, а й показати непрості шляхи їх реалізації.

У передмові Віктор Михайлович визначив три чинники, що об’єктивно зумовили перебудову: 1) прогресуюче відставання СРСР від розвинених країн Заходу й прагнення їх наздогнати; 2) повну втрату віри правлячої еліти країни за роки брежневського пустослів’я в офіційну ідеологію марксизму; 3) прагнення еліти як фактичного власника багатств країни юридично оформити своє становище та власність. Реалізація цих бажань поперехово здійснювалася за допомогою привабливих гасел, декларованих Михайлом Горбачовим, таких як «прискорення», «соціалізм із людським обличчям», гласність, «нове мислення», «більше демократії», «правова держава» та ін.

Перебудова Михайла Горбачова повинна була зміцнити внутрішню єдність Радянського Союзу, надати йому нового імпульсу для розвитку. Однак зробити це, на думку автора, було, зважаючи на важку історичну спадщину, на соціальну й національну політику правлячої партії, надзвичайно складно.

Своє дослідження науковець розпочинає з аналізу соціально-економічних передумов проголошення незалежності. Тут автор сконцентрував увагу на характеристиці радянської економіки від часів застою до її загального занепаду й розбалансованості наприкінці 1980-х років. На початку першого розділу зазначено, що вже в 60-х роках радянська економіка вичерпала можливості екстенсивного зростання – освоєння нових земель, природних ресурсів, залучення нової робочої сили – розпочалося стійке падіння економіки. Із другої половини 1960-х рр. змінилося й становище України в складі СРСР. Показові зміни відбулися й у сфері економіки. Характеризуючи загальні контури політики Москви щодо механізму функціонування «центр–республіки», автор справедливо зазначив, що в цей час «90 % українських підприємств знову були перепідпорядковані Москві. У розпорядженні республіканських властей залишилася фактично одна місцева промисловість». Позбавлення республік права управляти підприємствами на власній території призводило до нового посилення централізаторських тенденцій та адміністративно-командних методів управління. Структура радянської економіки з часом набирала все більш спотвореного вигляду внаслідок незбалансованості її провідних блоків, адже за всі роки соціалізму переважно розвивалося виробництво засобів виробництва (група «А»).

Економіка України відзначалася високим рівнем милітаризації. Наприкінці 1980-х років на її території зосереджено близько 30 % потужностей військово-промислового комплексу СРСР загальною кількістю близько 3,5 тис. підприємств та організацій, у яких працювало близько 3 млн осіб. В Українській РСР концентрувалося виробництво зброї, у тому числі хімічної масового знищення, розташовувалися військові полігони, ракетні комплекси, зберігалася величезна кількість боєприпасів. Тут автор наводить маловідомий, але дуже цікавий факт, стверджуючи, що 9 липня 1972 р. поблизу с. Хрестище на Харківщині проведено перший в Україні підземний ядерний вибух «Факел». На жаль, цей факт, як і деякі інші, не має посилання на джерело, а тому ми повинні довіритись авторитету автора.

В окремому підрозділі науковець на ретельно дібраному матеріалі аналізує причини й суть соціальної кризи. Тут він розкриває низку суперечностей у соціальній політиці комуністичної партії та радянської держави. Дослідник акцентує увагу на тому, що дефіцит товарів, невисока якість наявних, відсталі технології, продовольча криза, хронічна криза сільського господарства, прихована інфляція, переважно екстенсивний шлях розвитку економіки, висока затратність виробництва, енергоємність і матеріало-

емність продуктів засвідчували структурну кризу радянської моделі соціально-економічного розвитку. Її доповнювала й серйозна екологічна криза. Не менш важливими ознаками системної кризи, на думку автора, була корупція у вищих ешелонах влади – хабарництво, криміналізація, просування службовими сходами за принципом знайомства, родинних зв'язків, особистої відданості та ін.

Соціальна сфера фактично занепадала. Автор стверджує, що кошти на житлове будівництво, охорону здоров'я, освіту, науку виділялися за залишковим принципом із неухильним зниженням їх частки у видатках державного бюджету. Особливо в занедбаному стані, вважає науковець, перебувала соціальна сфера села. У ньому постійно відставало від міста медичне й культурно-освітнє обслуговування.

Продовжуючи аналіз, автор справедливо зазначив, що одним з основних негативних наслідків процесів, які відбувалися в Радянському Союзі та, зокрема, в Україні в останні радянські десятиліття, був моральний розклад суспільства. Зазначимо, що дослідник показав добру обізнаність із проблемами в цій сфері.

Важливим елементом аналізу стала національна політика КПРС, яку автор вважає «лицемірною, деструктивною і безперспективною». Свої висновки вчений підтверджує значним цифровим матеріалом. Цим він підводить читача до розуміння того, що «крах радянської адміністративно-командної системи, що стався в кінці 1980-х – на початку 1990-х років, був обумовлений її генетичною природою, неефективною, по суті антинародною соціальною політикою, яка проводилася керівництвом держави, його амбітністю в міжнародних відносинах. Це призвело до соціального й економічного виснаження державного організму, вичерпання ресурсів його існування».

Особливе зацікавлення для науковців і широкого загалу читачів викликає другий розділ «Зростання політичної активності суспільства», який із багатьох позицій є новаторським. У ньому автор аналізує цілий комплекс проблем: причини кризи компартійної системи, розгортання національно-демократичних процесів, робітничі страйки й рух за національну армію. Тут не залишаються осторонь уваги історика питання, пов'язані з формуванням Народного руху України та становленням багатопартійності.

Розпочинається цей розділ твердженням про те, що на середину 1980-х років криза тоталітарної системи в СРСР досягла свого апогею, ставши системною й усезагальною. Панівна адміністративно-командна система управління економікою повністю вичерпала свій ресурс. Проте незмінною, консервативною залишалася політична система СРСР. У суспільно-політичному житті країни домінувала одна партія – комуністична й одна ідеологія – марксистсько-ленінська. Значну увагу приділено аналізу процесів, що відбувалися в Комуністичній партії України. Науковець стверджує, що в 1980-ті роки КПУ остаточно втратила будь-які автономні права. Вона перетворилася на слухняний інструмент русифікації України, проводячи лінію Москви на боротьбу з дисидентами та інакодумцями й «українським буржуазним націоналізмом». Власне на це, на думку автора, спрямовано весь державний апарат, усю державну машину. Для правлячої верхівки УРСР заклинання у вірності ідеям інтернаціоналізму, а насправді – окупаційно-радянській владі, московському центру, були обов'язковим і постійним ритуалом, що на практиці виливалося в постійне переслідування й зневажання всього національного та його носіїв.

Ще одним акцентом, який робить Віктор Даниленко, є детальне висвітлення відносин між московським центром і союзними республіками. Формально Радянський Союз, згідно з Конституцією, був федерацією п'ятнадцяти союзних республік, що мали доволі широку самостійність. Фактично ж він залишався унітарною, російською за змістом, державою, у якій усі важливі питання внутрішньої й зовнішньої політики вирішувалися в Москві.

У роботі використано великий обсяг інформації щодо системної та загальної кризи в духовно-культурній сфері. Автор стверджує, що до культурного занепаду країни призвело утвердження тотального партійно-ідеологічного контролю над усіма сферами життя, поширення подвійної моралі й подвійних стандартів поведінки, посилення розриву між словом і ділом. У суспільстві наростали масовий скептицизм, політична апатія й байдужість. Катастрофічно знижувався авторитет керівництва на всіх рівнях. Суспільство ставало для партії малокерованим. Воно потребувало корінних змін, реформ усєї системи для подальшого розвитку СРСР. Це добре усвідомлював Михайло Горбачов – новий партійний лідер, який помітно відрізнявся від своїх попередників. За його задумом, зміни повинні охопити, як зазначено в монографії, п'ять провідних сфер життєдіяльності суспільства: економіку, внутрішню й зовнішню політику, соціальну сферу та ідеологію. Автор зауважив, що теоретично ідеї перебудови мали шанс на реалізацію, однак реалії життя виявлялися значно складнішими, ніж мислив собі її ініціатор та його соратники. Задумані реформи не були чітко окреслені. Ішлося про «прискорення», «удосконалення»,

«оновлення», повернення до «ленінських принципів», про «нове обличчя соціалізму» тощо. Але реформатори не ставили своїм завданням знищення тоталітарного ладу.

У другому розділі автор знайомить читача з розгортанням національно-демократичних процесів. Як відомо, перебудовчі процеси в країні розпочиналися зі змін в інформаційному просторі. У вжиток досить швидко увійшов і закріпився суто радянський термін «гласність». Але в Україні, як слушно зауважив науковець, партійне керівництво на словах підтримувало ініціативи й дії московського керівництва, а насправді робило все, щоб гальмувати та блокувати перебудовчі зміни.

Республіканська партійно-державна номенклатура тримала під жорстким контролем ситуацію. Володимир Щербицький залишався ортодоксальним комуністом, консерватором і перетворився на одного з опонентів Михайла Горбачова. Преса називала Україну в роки перебудови «заповідником застою». Аналіз процесів, які розгорталися в республіці, дали підставу автору для твердження, що в Україні вони мали більш глибинний характер, ніж у центрі. Антиукраїнська політика Кремля викликала наростаючий спротив української національно свідомої інтелігенції та пересічних громадян. Поштовх до активізації суспільно-політичного руху дала Чорнобильська катастрофа, що мала жахливі соціальні й екологічні наслідки. Чорнобиль породив в Україні масовий екологічний рух. Зазначимо, що дослідник виявив добру обізнаність із чорнобильською темою, правильно зауваживши, що в роки перебудови екологічні гасла й аргументи стали невід'ємною частиною боротьби за незалежність та широко використовувались у політичному житті України.

Важливим елементом незалежницького руху стала неформальна, «самвидавська» преса, на сторінках якої відбувалася гаряча полеміка з чинною владою. За допомогою вільних засобів масової інформації, публічних обговорень, дискусій стала відкриватися правда про важливі сторінки української історії. А це, вважає автор, сприяло швидкій самоорганізації суспільства. З об'єкта політичного управління суспільство перетворювалося на важливого суб'єкта політичного процесу. В Україні постали політичні клуби, об'єднання, просвітницькі організації. Під їх впливом піддавалися корозії та руйнувались офіційні організації й структури, долалися комуністичні ідеологічні стереотипи. Велика заслуга в цьому, на думку науковця, належала Українській гельсинській спілці, Товариству української мови імені Тараса Шевченка, «Меморіалу», Народного руху України та ін. Автор не оминув своїм аналізом діяльність Спілки письменників України, яка в роки перебудови стала фактичним центром національно-визвольної боротьби.

У роки перебудови важливими формами боротьби українців за національні інтереси, права й свободи громадян були масові мітинги, акції протесту, демонстрації, пікети, збори, яким у книзі відведено чимало місця. Важливим було те, що на них усе частіше звучали заклики до зламу радянської бюрократичної системи, подолання партійної диктатури, засудження політики русифікації та нищення національних здобутків українського народу, свободи особистості, демократії, державної незалежності.

Цілком обгрунтовано видається думка дослідника стосовно того, що перебудовча революція «згори» стрімко трансформувалася в соціальну й національну революцію «знизу», охоплюючи все нові та нові прошарки суспільства. Змінювалася суспільна атмосфера, формувалися нові суспільні відносини. Дуже вдало й аргументовано автор висвітлює причини, перебіг і значення робітничих страйків та руху за національну армію.

Належну увагу в монографії приділено процесам формування Народного руху України й становлення багатопартійності, які об'єктивно нівелювали домінуючу роль Компартії в житті країни, руйнувала монополію КПРС у політичній сфері.

Демократичний рух формувався та утверджувався під прапором національного відродження. У ньому об'єднувалися люди різних національностей, а передусім свідомі українці. Ще установчий з'їзд НРУ прийняв низку документів, що характеризували його як інтернаціональну організацію, чітко артикулювали позицію в міжнародних відносинах.

На хвилі перебудови створювалися структури, які, як зазначалося, зосереджувалися на культурно-просвітницькій діяльності, хоча й були політизованими. Згодом почали формуватись організації політичного спрямування. Уже на початку 1990-х рр. Україна стала багатопартійною. Оформлення політичного плюралізму поряд із громадськими рухами засвідчувало початок зародження громадянського суспільства.

Важливим, на думку автора, було те, що однопартійна система та ідеологічний монополізм в Україні зникали легітимним шляхом, без силових сутичок і небезпечних конфліктів. Компартіїні структури на

початку 1990-х рр. уже не справляли вирішального впливу на перебіг подій у республіці. Політична ініціатива перейшла від ЦК Компартії України до Верховної Ради.

Особливого звучання у світлі сучасного становища України набуває розділ 3 «Національно-культурне відродження». У ньому автор акцентує увагу на такі важливі проблеми, як відродження української мови й історії, оновлення культурної сфери, релігійний ренесанс.

Характеризуючи загальні контури політики Москви в національно-культурній сфері в Україні, науковець справедливо зазначив, що однією з основних її ознак було «проникнення офіційної імперсько-комуністичної ідеології в усі сфери суспільного, національного й культурного життя, контроль над усіма процесами». Автор переконливо доводить, що під особливим наглядом радянської системи перебувала національно-культурна сфера, національна інтелігенція; переслідувалася будь-яка вільна думка, що не відповідає офіційній ідеології. Літературно-художня творчість була загнана в гетто «соціалістичного реалізму», і будь-яке відхилення від нього суворо каралося.

Досліджуючи особливості культурної політики Москви в Україні, автор стверджує, що українська культура в межах СРСР спрямовувалася в русло «малоросійства», не розвивалася як повноцінна й самодостатня система. Національна культура орієнтувалася московським центром на «низькі» жанри та обмежений спектр функціональних стилів; постійно спрямовувалася до рівня етнічного й духовно-інтелектуального обширу ХХ ст. Автор переконливо доводить, що деструктивна національна політика радянської держави, денационалізація та русифікація призвели в Україні до зменшення використання української мови в усіх сферах життя суспільства до критичного рівня.

Досліджуючи особливості національно-культурної політики, науковець зі знанням справи аналізує історико-просвітницьку роботу в Україні в період перебудови, процес розкриття «білих плям» в історії України. Важливо, на нашу думку, те, що автор наводить конкретні приклади того, як українські історики й письменники, учителі та лікарі, поети й музиканти, художники та музейники своєю нелегкою, подвижницькою працею відроджували мову й справжню історію, відновлювали національну ідентичність українського народу, наближали день проголошення незалежності України.

Процес національно-культурного відродження, характерний для України другої половини 1980-х рр., охоплював усі сфери життя суспільства. Перебудовчі процеси торкнулися й церковно-релігійної сфери. Науковець зауважив, що на хвилі національно-культурного й духовного піднесення, поступового зняття заборон на релігійне життя відбувалося повернення до традиційних духовних цінностей, урізноманітнення його форм. Наростала тенденція до усамостійнення православної церкви та легалізації заборонених раніше церков. У другій половині 1980-х років в Україні розгорнувся масовий рух за вихід Української греко-католицької церкви з підпілля й відродження Української автокефальної православної церкви, яким автор приділив значну увагу.

У четвертому розділі роботи акцентовано увагу на проблемах відновлення незалежності України. Не вдаючись до ретрансляції змісту цього розділу, відзначимо його надзвичайну актуальність. Із наведених у монографії фактів стає очевидним, що процес боротьби за незалежність України постає як надзвичайно складний і суперечливий шлях, насичений боротьбою як із прихильниками, так і з політичними опонентами запропонованого Михайлом Горбачовим проекту нового Союзного договору. Тут науковець виявив загальні закономірності та специфічні особливості українського державно-незалежницького руху наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., у багатьох випадках зумів уникнути традиційних схем викладу й трактування історичних фактів і подій.

Цікавим є авторський аналіз Декларації про державний суверенітет Української РСР. Тут звернено увагу на те, що Верховна Рада УРСР започаткувала на законодавчому рівні процес відновлення незалежної держави, хоча комуністична більшість потужно протистояла цьому. Із наведених у монографії фактів стає очевидним, що зупинити поступальний процес формування української державності вже було не під силу ані ініціатору перебудови, ані консервативним силам, неосталіністам. Цікавим є відтворення автором ситуації, що склалася в Україні під час державного перевороту, організованого т. зв. Державним комітетом із надзвичайного стану (рос. – ГКЧП). Антиконтитуційні дії змовників, котрі входили до керівного складу КПРС, та провал заколоту призвели до подальшої дискредитації Комуністичної партії й краху радянської імперії. 24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради прийняла Акт незалежності України. На підставі аналізу значного фактичного матеріалу, особистих спостережень науковець робить висновок, що розпад Радянського Союзу не був результатом суб'єктивних чинників; він був історично зумовленим, об'єктивним і закономірним.

До вагомих дослідницьких здобутків В. М. Даниленка можна віднести авторську характеристику перших кроків незалежності, визначення траєкторії національно-державницького руху України, будівництва основних контурів нової європейської держави. Не можна не погодитись із твердженням автора про те, що першочерговою проблемою, яка потребувала негайного розв'язання, була організація захисту проголошеної незалежності, формування національних Збройних сил. Науковець робить справедливий висновок про те, що створення державних інститутів в Україні відбувалося в умовах, коли не одне покоління українців прожило в стані бездержавності, російсько-радянської імперської ідеології, репресивної деінтелектуалізації суспільства. Автор переконливо доводить, що багатовікові асиміляційні впливи зумовили різноманітні нашарування «російськості» в українському суспільстві, хоча національна основа народу залишилася здоровою й життєздатною. Звичайно, необхідних знань і вмінь, досвіду в керівництві України, очолюваного Леонідом Кравчуком, не вистачало; тактично не завжди все було вивірено.

У післямові, що завершує монографію, автор зробив не лише розгорнуті й аргументовані висновки та узагальнення, а й висловив своє бачення подальшого розвитку України, дав практичні рекомендації щодо розбудови державних інституцій та громадянського суспільства.

Високо оцінюючи рецензовану працю, не можна оминати деяких її окремих недоглядів і вад. На жаль, не всі досить цікаві спостереження автора отримали докладне висвітлення. Як наукове видання монографія потребує детальнішого аналізу вітчизняної та зарубіжної історіографії щодо перебудовчих процесів. Звичайно, книга лише виграла б, якби автор розширив джерельну базу, увів до вжитку новітні архівні свідчення. Вагомою є спроба проаналізувати перебіг перебудовчих процесів в інших союзних республіках тодішнього СРСР. Проте цей аналіз виявився поверховим і незавершеним. На нашу думку, потребує деталізації вплив суб'єктивних чинників на перебіг перебудови й процесу державотворення в Україні. На сторінках монографії натрапляємо на цікавий фактичний матеріал, цифрові й статистичні дані, які потребують посилань на першоджерела.

Однак зазначені побажання аж ніяк не впливають на наукову цінність та актуальність проведених студій. Вітчизняна наука збагатилася ґрунтовним дослідженням історії перебудовчих процесів в Україні. Праця Віктора Даниленка змушує замислитися над непростим, складним періодом новітньої історії України, спонукає до глибших історіографічних рефлексій. Монографія – це добрий приклад балансування між сухим академізмом і прагненням науково-популярно пояснити читачам складність, суперечливість досліджуваних процесів. Упевнений, що вона стане серйозним поштовхом до подальших наукових пошуків з'ясування феномену «перестройки» соціально-економічного та суспільно-політичного життя.

Загалом книга В. М. Даниленка стане в пригоді не лише історикам, а й політологам, політикам, суспільствознавцям, студентам, усім, хто цікавиться новітньою історією України.

Стаття надійшла до редколегії
23.10.2018 р.